

DUNYONI ESTETIK IDROK ETISHNING MOHIYATI**Abdukabirov Muhammadrasul****Guruh: 25.13****Fan: Estetika****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20025804>****ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada dunyoni estetik idrok etishning mohiyati, uning falsafiy va psixologik asoslari, shuningdek, jamiyat hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Estetik idrokning asosiy kategoriyalari — go'zallik, ulug'vorlik, fojiviylik va kulgililik — keng yoritiladi. Maqolada inson his-tuyg'ulari va estetik ongning shakllanish jarayoni ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: estetika, estetik idrok, go'zallik, ulug'vorlik, estetik ong, his-tuyg'u, badiiy tafakkur.

KIRISH

Inson bilan dunyo o'rtasidagi munosabatlar ko'p qirrali bo'lib, ularning muhim jihati estetik munosabat hisoblanadi. Estetik idrok insonning atrofdagi borliqni nafaqat aql-idrok bilan, balki his-tuyg'u va badiiy tasavvur orqali anglashidir. Bu jarayon insonni hayvonot olamidani ajratib turadigan, uning ma'naviy olamini boyitadigan eng muhim qobiliyatlardan biri sanaladi.

Estetika so'zi yunoncha «aisthesis» — his-tuyg'u, sezish ma'nosini anglatadi. Bu fan birinchi marta XVIII asrda nemis faylasufi Aleksandr Baumgarten tomonidan mustaqil fan sifatida ajratilgan bo'lib, u go'zallik haqidagi ta'limot sifatida tavsiflanadi. Lekin estetik muammo azaldan — qadimgi Yunoniston davridanoq falsafiy tafakkurning markazida turgan.

Ushbu maqolaning maqsadi — estetik idrok tushunchasining mohiyatini ochib berish, uning turli jihatlarini tahlil qilish va insonning ma'naviy shakllanishidagi o'rnini ko'rsatishdan iborat.

1. ESTETIK IDROKNING FALSAFIY ASOSLARI

Estetik idrok falsafa tarixida turlicha talqin qilingan. Platon go'zallikni g'oyalar olamiga mansub deb hisoblagan va moddiy dunyodagi go'zal narsalar abadiy go'zallik g'oyasining akslanishi deb izohlagan. Aristotel esa go'zallikni ob'ektiv xususiyat sifatida ko'rib, uni tartib, mutanosiblik va aniqlikda ko'rgan.

Kant estetik idrokning subyektiv xarakterini ta'kidlagan. Uning ta'kidlashicha, go'zallik haqidagi hukm manfaatsiz zavq asosiga qurilgan bo'lib, unda umumiylik da'vosi mavjud, ammo u tushuncha orqali isbotlanmaydi. Kantning bu g'oyasi estetika tarixida inqilob yasadi va go'zallikni subyektivlik bilan ob'ektivlik o'rtasidagi o'ziga xos fenomen sifatida qarishga imkon berdi.

Hegel esa estetik idrokni mutlaq g'oyaning sezgi orqali namoyon bo'lishi sifatida talqin qilgan. Uningcha, san'at — ruhning o'z-o'zini anglashining muhim bosqichi bo'lib, u dindan oldin keladi va falsafaga yo'l ochadi.

Zamonaviy estetikada esa fenomenologik yondashuv keng tarqalgan. Gusserl va Xaydegger ta'limotlariga ko'ra, estetik idrok voqelikning to'g'ridan-to'g'ri, bevosita anglashidir — u mantiqiy fikrlashdan oldin keladi va predmetni uning «hayotiy» to'liqligida kashf etadi.

2. ESTETIK IDROKNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Estetik idrok murakkab psixologik jarayon bo'lib, unda bir necha komponentlar ishtirok etadi: sezgi, idrok, tasavvur, tuyg'u va badiiy fikrlash. Bu jarayonning o'ziga xosligi shundaki, unda emotsional va intellektual boshlanish uyg'un birlashadi.

Psixologiya fanida estetik idrokni o'rganishda «empatsiya» nazariyasi muhim o'rin tutadi. Bu nazariyaga ko'ra, estetik tajriba vaqtida inson o'zini idrok etayotgan ob'ektga ruhan «ko'chiradi» va uning xususiyatlarini o'z his-tuyg'ulari orqali kechiradi. Masalan, balandga qaraydigan minora tomoshabinda ulug'vorlik tuyg'usini uyg'otadi, chunki u o'z ruhiy harakatini shu minoraga «proyeksiya» qiladi.

Geshltat psixologiyasi nuqtai nazaridan estetik idrok butunlikni — shakllarning yaxlit tizimini qabul qilishga asoslanadi. Inson aql-idroki tasodifiy elementlardan emas, balki muayyan tartib va shakldan iborat yaxlit obrazlarni idrok etishga moyil.

Zamonaviy neyroestetika — estetik idrokning miya faoliyati bilan bog'liqligini o'rganuvchi fan — ko'rsatganidek, go'zallikni idrok etish vaqtida miyaning mukofot tizimi faollashadi. Bu esa estetik tajriba biologik asosga ega ekanligini tasdiqlaydi.

3. ESTETIK IDROKNING ASOSIY KATEGORIYALARI

Estetika fani bir qator muhim kategoriyalar bilan ish ko'radi. Ularning asosiylarini ko'rib chiqamiz:

1) Go'zallik — estetikaning markaziy kategoriyasi. U insonni zavq-shavq, hayrat va mamnuniyat tuyg'usiga olib keladigan ob'ektiv-subyektiv xususiyat sifatida ta'riflanadi. Go'zallik tabiatda, san'atda va insonning o'zida namoyon bo'ladi.

2) Ulug'vorlik — insonda hayrat, larzaga tushiruvchi qo'rquv aralash zavq uyg'otadigan narsalar va hodisalar sifatida tavsiflanadi. Kant ulug'vorlikni matematikaviy (cheksizlik) va dinamikaviy (kuch-qudrat) turlarga ajratgan.

3) Fojiaviylik — ziddiyat va kurashni, qahramon o'limi yoki mag'lubiyatini tasvirleydigan estetik kategoriya bo'lib, u insonning ulug'vorligini va ruhiy qudratini namoyon etadi.

4) Kulgililik — ziddiyat va uyg'unsizlikni ochiq ko'rsatish orqali kulgi uyg'otuvchi kategoriyadir. U jamiyatdagi nuqsonlarni fosh etuvchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

4. ESTETIK ONG VA UNING SHAKLLANISHI

Estetik ong — insonning go'zallikni idrok etish, baholash va yaratish qobiliyatlarining yig'indisi. U tabiiy moyillik asosida tarbiya, ta'lim va madaniy muhit ta'sirida shakllanadi. Estetik ongning komponentlari qatoriga quyidagilar kiradi: estetik his-tuyg'u, estetik did, estetik ideal va estetik baholash.

Estetik tuyg'u — go'zallikka bevosita emotsional munosabat bo'lib, u estetik idrokning birlamchi va eng tabiiy shakli hisoblanadi. Estetik did esa uzoq yillar davomida shakllanadigan, badiiy qadriyatlarni to'g'ri idrok etish va baholash qobiliyatidir.

Estetik ideallar jamiyat va madaniyat bilan chambarchas bog'liq. Har bir tarixiy davr o'z go'zallik me'yorlarini ishlab chiqqan: qadimgi Yunonistonda jismoniy mukammallik va uyg'unlik ulug'langan bo'lsa, O'rta asrlarda ma'naviy-diniy ideallarga intilish hukmron bo'lgan, Uyg'onish davrida esa insonning all-tomonlama kamoloti ulug'langan.

O'zbek xalqi estetik madaniyati boy tarixiy ildizlarga ega. Sharq mumtoz adabiyoti — Navoiy, Bedil, Fuzuliy ijodida go'zallik tafakkuri chuqur falsafiy asos kasb etgan. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Ahmad Yugnakiyning «Hibat ul-haqoyiq» asarlari go'zallik, adolat va inson kamolotini uyg'un tarzda ifodalagan.

5. ESTETIK IDROKNING HAYOTIMIZDAGI AHAMIYATI

Estetik idrok inson hayotining barcha sohalariga singib ketgan. U san'at asarlarini tushunishdan tortib, kundalik turmushni go'zal tarzda tashkil etishgacha bo'lgan keng soha'ni qamrab oladi. Estetik tarbiya insonni nafaqat go'zallikka, balki axloqiy kamolotga ham olib keladi — chunki «yaxshi» va «go'zal» o'zaro uzviy bog'liqdir.

Ta'lim tizimida estetik tarbiya alohida o'rin tutadi. Musiqa, tasviriy san'at, adabiyot darslari faqat san'at bilimini bermaydi — ular bolaning hissiy intellektini, ijodiy qobiliyatini va empatiya ko'rsatish layoqatini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, estetik jihatdan boy muhitda o'sgan bolalar kognitiv va ijtimoiy jihatdan yaxshiroq rivojlanadi.

Arxitektura, shahar muhiti, dizayn sohasida ham estetik idrok hal qiluvchi rol o'ynaydi. Go'zal shahar muhiti fuqarolarning ruhiy salomatligiga, ijodkorligiga va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ko'plab davlatlar shaharsozlikda estetik mezonlarga alohida e'tibor qaratmoqda.

XULOSA

Dunyoni estetik idrok etish — insonning borliqqa his-tuyg'u, badiiy tasavvur va ma'naviy ehtiyoj asosida munosabat bildirish usulidir. Bu jarayon falsafiy, psixologik va madaniy-tarixiy jihatlarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali hodisadir.

Estetik idrok inson ma'naviyatining asosiy poydevori bo'lib, go'zallik, ulug'vorlik, fojaviylik va kulgililik kabi kategoriyalar orqali namoyon bo'ladi. Estetik ongning shakllanishi ta'lim, tarbiya va madaniy muhitga bog'liq bo'lib, u insonni yaxshilik va go'zallik sari yo'naltiruvchi kuchli omil hisoblanadi.

Bugungi globalashuv va texnologik rivojlanish sharoitida estetik idrokning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Inson o'z hayotini ma'noli va go'zal qilish uchun estetik tafakkurni rivojlantirishi zarur. Shu ma'noda estetika fani va estetik tarbiya zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib qolishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Baumgarten A.G. Aesthetica. Frankfurt an der Oder, 1750.
2. Kant I. Hukmlar quvvatining tanqidi / Tarjima. — Toshkent: Fan, 2004.
3. Hegel G.V.F. Estetika: 4 jildda. — Moskva: Iskusstvo, 1968–1973.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
5. Tursunov A., Nazarov Q. Estetika asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2001.
6. Mahmudov M. Estetik madaniyat va tarbiya. — Toshkent: Fan, 2012.
7. Zeki S. Inner Vision: An Exploration of Art and the Brain. — Oxford: Oxford University Press, 1999.
8. Scruton R. Beauty: A Very Short Introduction. — Oxford: Oxford University Press, 2011.